

Örökség

PÉTER LÁSZLÓ

Kis, kék dereglye

ADY VERSÉNEK HÁTTERE

1913. június 26-án Ady Endre a vasútállomáson elbúcsúzott a Grazhoz közeli maria-grüni szanatóriumban megkedvelt két barátnőjétől: a pesti Sándor Lászlónétól és a temesvári dr. Weisz Ferencnétől. „Adynak nagyon fájta a távozásunk – emlékezett Sándor Lászlóné –, sírt, mint egy gyermek...”

1.

Az előtte való napon, még a szanatóriumban írta meg a Nyugat július 1-jei számába esedékes három versét (*Kis, kék dereglye; Ifjú sirályi kedvek; Erdőben, esős délutánon*). Mind a háromnak – Ady ekkori szokása szerint – jellegzetesen három szóból áll a címe; az elsőt, e búcsúverset, *Ferinének*, a költőt szintén olyannyira jellemző névadási leleménye szerint *Kicsinek* írta. Ezt Weiszné be nem ismert vetélytársának, az ugyancsak Adytól Nyanyucinak hívott Sándor Lászlónénak szobájában vetette papírra. Föl is olvasta neki. A kéziratot a címzettnek adta:*

*Kicsim, holnap már elmész, s itt marad
A Halálból egy oly kicsiny darab,
Amennyi voltál nékem:
Cirógató, édes asszonyfiók,
S csókoló ellenségem.*

*Kis, kék dereglyém, várnak a vizek.
Csókokat adtál, s nem tudtad, kinek
Adod majd igaz párját.
Vasútkocsidban megigazítom
Síratón, hajh, a párnád.*

*Suta és tarka emberek között
Be jó volt itt a te kék köntösöd,*

* A mondatkapcsoló vesszőket, a ritmus követelte ékezeteket (í, ú) pótoltam, az olvasó helyesírástudatát zavaró kötőjeles alakot (*vasút-kocsidban*) egybe írtam. Szakmai folyóiratban már régen (hasztalanul) kifejtett elvem szerint használna a költő mai és későbbi olvashatóságának, ha ezt a csekély, de az értelmezést javító korszerűsítést egész életművén végrehajtanánk.

*Kis fitos, kék dereglye,
Majd a nagy-nagy örvényes vizeken
Jussak tán az eszedbe.*

*Most múltam falják éhes, bús habok,
S jelenemet eljövő pillanatok.
Megcsókolom kis orcád,
Hogy új csókok s új pirok azután
Irigyen bitorolják.*

*Jaj, csak kis szerelem az, ami öl,
Készülj, kicsim, a gőzös már fűtyöl,
S haldoklik szívünk kedve:
Csókos és boldog álmokat vigyél,
Édes, kis, kék dereglye.*

2.

Ma már meg kell magyarázni, mi a *dereglye*. 1939 Péter-Pál napján Makón, a Maroson homokszállító dereglyén alakult meg a Nemzeti Parasztpárt. A *Magyar néprajzi lexikon* szerint a dereglye teherszállításra használt, széles, lapos fenekű, mindkét végén csapott, alacsony építésű vízi jármű. A ma jobban ismert *komp* csak méretében és szerepében tér el: nagyobb, akár rakott szekereket is elbír, és a folyó két partja közt közlekedik. A dereglye a vízfolyásnak megfelelően, *völgymenet*, vagy vonatva *hegymenet* szállított terményt, fát, árut, embert.

Hogy jutott Ady eszébe, hogy egy nőt, ifjú szerelmét dereglyének nevezze?

Költészetének egyik jellemző képvilága a vizeké: tengereké, folyóké, hajóké. A lélek legmélyebb, fölfejtetetlen titka, miféle képzet, netán rögeszme hozta elő Adyból ezt a motívumkincset, s mennyire ösztönösen, mennyire tudatosan vált ez oly jellegzetességé verscímeiben (*Új vizeken járok, Az Értől az Óceánig, Megint nagy vizekre, A csaló vitorlás, Két szent vitorlás, Ifjú karok kikötőjében, Egyedül a tengerrel, Temetés a tengeren, Az utolsó hajók* stb.), sajátos fordulataiban, jelzős kifejezéseiben (*nagy, szűzi vizek; nagy kék vizek; nagy tengerek; szent nagy óceánok; titkos, ős tengerek; lármás habok; örvényes vizek*) és járművek nevében (*csónakok, bárkák, gályá, vitorlások, szabad, merész, szilaj hajók, yachtok*) megtestesülve.

Miért *kis* dereglye? Mert a temesvári fiatalasszony kicsiny, filigrán jelenség volt. „Törékeny, vékony kis teremtés volt – jellemezte Fehér Dezsóné, Ady egykori nagyváradi lapszerkesztőjének felesége, szintén szanatóriumi társuk – barna hajú, bájos arcú, fitos orrú. Mozgékony volt, könnyed és folyton fecsegő. Maria Grünbe mégis idegesség címén és hízőkúrára került.” Az értelmező szótár szerint a fitos: ’kissé pisze’. S mi a pisze? Akinék az orra ’rövid, egy kissé fölfele hajló hegyű’. Adyt bizonyára a fiatalasszonynak éppen kislányos bája ragadta meg. Mint később Csinszkában is. Bár Léda és Nyanyuci éppen az ellenkező ideáltípust, a megtermett, telt idomú nőt testesítette meg.

Miért kék? Ez nem csak a versben is említett köntösének, pongyolájának színe, hanem általában kedvelt színe volt a búzavirágkék: ruhájáé, papucsáé, kendőjéé is. Ezt is Fehér-nétől tudjuk.

Ez a bájos fiatal nő Adyt az elégia és az idill határán mozgó, ellentmondásos költeményre ihlette. Ennek a szerelmi lírának elemzője, Király István (Új Írás, 1989), *jellegetesen adys idillnek, paradox idillnek* minősítette. A költő fő mondanivalóját ugyanis egy-másba kapcsolódó ellentétekkel bontotta ki.

Már maga az elutazás előtti alaphelyzet is ellentétes: a jelenlét és a távollét kerül szembe (*elmész, s itt marad...*). A már határozószócska kétszer is előfordul a versben: az első és az utolsó szakaszban. Föltűnik az is, mennyiszor szólítja meg a kedves nőt: *Kicsim; cirógató, édes asszonyfiók; csókoló ellenségem; kis, kék dereglyém; kis, fitos, kék dereglye; készülj, kicsim; édes, kis, kék dereglye*. Mi az, hogy *asszonyfiók*? Csonkult szó: a lányos arcú kis nő csak asszonyfióka. A sok megszólítással ellentétben felemás azonban a búcsúzó nő visszahívása. Hiszen: *várnak a vizek*. Ady megelégszik annyival, ha a Kicsinek, életének ezutáni *nagy-nagy örvényes vizein*, jusson eszébe. Ady tisztában volt állhatatlan természetével, érezte, sőt tán tudta, e pár hónapos idillnek nem lesz folytatása.

A múlt marad csak a költővel. A halált (nagybetűvel) mindig a szerelem velejárójának tartotta. S a Kicsivel ott maradt vele a halálból egy oly kicsi darab, amennyit e fiatal nő jelentett számára. A jövő nem kettejükre vonatkozott. A *holnap, azután*, kétszer is a *majd* – csak a nő jövőjét vetíti eléje. Kinek adja majd az eddig Adynak adott csókok *igaz párját*? Ady tehát nem tart igényt rá; átengedi boldog, egyben irigy utódainak. Talán a dereglye metaforájában (akár a gőzösében) is benne van az eltávolodás, az egymástól messze elkerülés képze. A *gőzös* persze Ady nyelvében nem *gőzhajó*, hanem vasúti mozdony, akár *Gőzösről az Alföld* (1910) című versében. A jelenlét és távollét ellentétpárjához szorosan társul a boldogság és boldogtalanság érzése.

Király István alighanem ezt túlozza el, amikor a versen végigvonuló és a lírai realizmussal értelmezhető kék hatást a reneszánsz festészet színkedvelésétől a Novális-féle kék virágon át a távolság kékjével magyarázza: „a messzeség színe a jelenre borult”. De abban bizonyára igaza van, hogy ezzel a kékséggel összeforrt a szépség és a az öröm is. „A meghittség csöndes, ringató szavai és mozdulatai szótték át a verset. Átnyúltak az egyének közti bántó távolságon a megszólítások, az egyes szám első személyű birtokos ragok, s átnyúltak ezen a *csók, a cirógatás, a párnaigazítás* meghitt, becéző mozdulatai is: hajnali hálósobák közvetlenségét, otthonosságát vitték be a versbe. S ezt erősítették a stílus köznapokhoz s egyben a népi-régi nyelvhez húzó fordulatai is. Olyan meghittséget, közvetlenséget sugalló szavak tűntek fel, mint pl. *elmés, asszonyfiók, vasútkocsi, hajh, fitos, falják, orcád, gőzös* – fesztelenül, az otthonlét lazaságával beszélt a költemény...”

Ezekkel szemben állnak a vers olyan szavai, amelyek a fölrémlő távolság, idegenség hangulatát erősítik: *örvényes vizek, faló, éhes habok, irigy, bitorló csókok, suta és tarka emberek*; állítmányokban: *elmész, öl*. Különösen érdekes ellentét a *csókoló ellenség*. Másrészt vitatható, ki az *irigy*, és miért: Ady-e, a nő csókjainak eddigi birtoklója, vagy az, aki őutána *bitorolja* a Kicsi csókjait.

A költő búcsúzásul szép és különleges költeménnyel ajándékozta meg „a temesvári asszonyt”.

A temesvári asszony mindössze 23 éves volt ekkor: 1890-ben Temesvárott született Kossák Aranka néven. Édesapja, Kossák József, neves cs. és kir. udvari fényképész. Az akkoriban még a művészet modern fajtájának tekintett fotográfia jeles művelője a mesterségét külföldön sajátította el. *Valcolásából*, vándorlásából hazatérve a nagy árvízig Szegeden dolgozott. 1879 után önállósult: műtermet nyitott Temesvárt. Lánya épphogy húszéves lehetett, amikor férjhez ment dr. Weisz Ferenc bankigazgatóhoz. Kislányuk született. Április 24-én érkezett a szanatóriumba, ahol Ady március 7-e óta gyógyítkozott.

3.

Az *Elbocsátó szép üzenet* (1912. máj. 16.) után Ady mohón kereste Léda pótlékát. A városmajori szanatóriumban Bisztriczky Józsefné Csutak Médi került útjába. A költőt tisztelő, de vallásos meggyőződésénél fogva a házassági hűségéhez ragaszkodó Ada, ahogy Ady őt is rögtön elkeresztelte, nem állt kötélnek. Ady júliusban hiába látogatta meg őt Aradon.

S miközben már elkezdődött levelezése Boncza Bertával, későbbi feleségével, Csinszkával, új meg új kalandokat keresett. Az Ada-verseket követték az Arany-versek: ihletője Böhm Aranka, Karinthy későbbi felesége, Déry Tibor még későbbi szeretője.

1913 tavaszán Ady Hatvany Lajos támogatásával hosszabb kúrára vonult be a maria-grüni szanatóriumba. Érthetetlen, de itt is körülzsongták „a kis női csukák”. A kolozsvári klinikán 1909-ben fölvetett állapotrajz nem mutatta Adyt valami hódító Adonisnak. „Rendesenél nagyobb, széles és alacsony koponya. Hiányos fogazat. Két oldalt félig összenőtt fülek. Arcsín halvány.” A valóságban cigányosan kreol. Sötét bőrét, haját és szemszínét anyai ági őseitől örökölte. Ahogyan Benedek Marcell emlékezett: amikor beszélt, „ijesztően csillant meg tönkrement fogsorának sok arany pótléka”. „Feltűnően nagy szeme rövidlátással társult. Hiúságból nem hordott szemüveget, de írni-olvasni csak a papírhoz közel hajolva tudott. Közepesenél valamivel alacsonyabb, de arányos termetén belül vézna lábait kell még kiemelni, megmagyarázva bizonytalan járását. Emiatt nem szeretett gyalogolni. Ráadásul bütykei miatt speciális cipőket kellett hordania.” A szeméről Nyíró Gyula külön tanulmányt írt. Mint Juhász Gyulából, ebből sugárzott mágikus vonzóerő. Meg talán a nőkre jobban hatott választékos, „dandyszerű eleganciája”. Ada így vallott róla: „Nem volt szép férfi, de különös és nyugtalanító.”

Maria-Grün első nagy kalandja Mylitta: Machlup Henrikné Zwack Mici. Böhm Aranka után ő kapott igazi szerepet Ady életében és költészetében. Schweitzer Pál *Ady és Mylitta* (2000) című könyvének alcíme tömören összefoglalja a lényegét: *Mű és élmény kapcsolata egy szerelem harminc versében*. Őt követte Weisz Ferencné, „Feriné”, a „Kicsi”. Vele már párhuzamosan, titkon vetélkedve jelent meg a már említett Nyanyuci, Sándor Lászlóné, Bella. Vele folytatott legkiterjedtebb levelezést. Több vers ihletője. Ő együtt utazott el Maria-Grünből Weisznével, de kapcsolata tovább tartott Adyval. Együtt is éltek 1913 júniusa és 1914 júniusa közt; nevét anyáskodó, ápoló készségével kiérdemelte. De Ady közben három másik nővel is kapcsolatot keresett: Mylitta után ment Pestre; novemberben eljegyezte Dénes Zsófiát; áprilisban Csucsára utazott, hogy megismerje Csinszkát.

Nyanyuci emlékezése szerint, miután elváltak Adytól, valamelyik vasútállomásról, ahol hosszabban állt a vonatuk, táviratban vigasztalták. Ady Nyanyucinak válaszolt Pestre.

Ebben egy mondat Weisznéről szól: „Írj a Kicsiről, ha tudsz, mert ő bolondos, kis hanyag teremtés.”

4.

Csak a szerelmi megbűvöltség mágikus kötelékével magyarázhatom, hogy a Kicsi Ady búcsúversének olvastán sem értette meg: hogy kapcsolatuknak vége. Hiába ostromolta a költőt leveleivel, Ady őt már hagyta szekeréről. Rögtön hazautazása után Temesvárról telefonon hívta Adyt Herkulesfürdőre. Július 3-i levelében meg pesti találkozásukat tervezte.

Ady július 5-én a szanatóriumból haza, Érmindszentre utazott. Weiszné 25-én írta neki: „Nem tudok nélküled meglenni.” Szeptember 3-án férjének féltékenységére panaszkodott. „Nem is kell nekem senki, te maradj meg nekem, aki voltál...” Októberben sikerült Pestre utaznia, és találkoznia Adyval. Leveleiből kiderül, a költő – talán még ekkor is – házassággal hitegette. Október 31-én erre emlékeztethette Weiszné: „Adykám, fenntartod azt a megállapodást, mely közöttünk fennáll?” Novemberben: „Megígérted, hogy kitartasz mellettem... Férjem már kezd mindenbe beleegyezni...” „Eddig lehetetlen, rettenetes életet éltem... Adykám, maradj jó hozzám. Nagyon hiszek és bízom benned...” December 1-jén: „Őrülden szeretlek...” 13-án: „Te vagy egyedül életemben, aki érdekel, akiért élek... Semmi áron nem akarlak elveszíteni.” 20-án: „nem élek másnak, mint neked, és csak egy vágyam van, a tied lehetni egészen...”

Ady válaszait nem ismerjük, talán csak eleinte, elvértve küldött. Weiszné közben többször is betegeskedett. Még 1913 őszén gyomorműtéten esett át. Ekkor Ady Nyanyuci társágában meg is látogatta a Szent János-kórházban. 1914 elején pedig súlyos idegbajjal esett ágynak. Erről áprilisban így számolt be Adynak: „Őt-hat sírógörcs naponta. Azonkívül fölváltva veronál-medinál, néha morfium is...” Megkísértette az öngyilkosság gondolata. „De erős leszek, kell és fogok is magamon segíteni... A gondolat csak, hogy vagy, és talán nekem is egy kicsit, már más embert csinál belőlem.” Közgyűjteményeinkben őrzött utolsó levelét 1914. június végén küldte Adynak: „Hosszú idő múlva valahára valami is hír felőled, nem tudtam hallgatásodnak az okát elképzelni... Minden szép és jó volna, ha csak te is itt volnál, azaz mellettem lehetnél – nem is – együtt lehetnénk, az az igazi kifejezés... Július 28. és aug. 3. között 4–5 hétre Marienbadba utazom – orvosaim tanácsára. Adykám, emlékszel, mit ígértél? Hogy eljössz majd, ahol én leszek!... Gyere kis húgod után, aki majd szeretettel okvetlenül elvár...”

Aligha ment Marienbadba, mert újabb műtétre szorult. Adynak Nyanyucihoz július 6-án írt levelében olvasunk róla utoljára: „A temesvári Kicsi írt egy szomorú levelet, megint vágják a beleit szegénynek, szegény, szomorú, kedves kis állat...”

Kovalovszky Miklós *Emlékezések Ady Endréről* című, csodálatos gazdagságú dokumentumsorozatának 4. kötetében (1990) ezt a furcsa, talán megbotránkoztató mondatot így kommentálta: „E bizonyára őszintén sajnálkozó szavak a »kis, kék dereglye« utolsó hullámcobbanásai Ady vizein, aki már rég eltávozott tőle, de szánalomból, tapintatból vagy akaratgyengesége, határozatlansága folytán – akárcsak Léda esetében – nem mert őszinte lenni hozzá, s nyílt szóval lezárni kapcsolatukat, kijózanítva a megszedített aszszonykát. Weiszné további sorsát nem ismerjük; Sándorné leveleiben sincs ezután híradás

róla. Bizonyára értesült Ady jegyességéről, majd házasságáról, de nem tudjuk, hogyan hatott rá e családás és kiábrándulás.”

5.

Számítógépes levelében azt kérdi Temesvárról a kitűnő helytörténeti kutató, Temesvár és az egész Bánság múltjának legjobb ismerője, Szekernyés János: „Nekem is lenne egy kérdésem, kérésem. Kutatásaid során nem találkoztl Reiter Oszkár szegedi orvos nevével? Ehhez az orvoshoz ment feleségül az 1920-as évek elején a korábbi Weisz Ferencné Kossák Aranka, a »temesvári asszony«, akivel Ady Endre 1912-ben ismerkedett meg Máriagrűnben, akivel leveleket, üzeneteket váltott, s akihez néhány verset is írt. Az Ady-hagyatékban megőrződtek azok a levelek, amelyeket a megszerelmesedett asszony írt Adynak, de mindmáig nem kerültek elő a költőnek a »Kicsikéhez« írt levelei. Lehet, hogy megsemmisültek, de megeshetik, hogy Szegeden rejtőzködnek valahol. Az asszony 1923-ban, 1925-ben biztosan Szegeden élt. Írd meg, ha tudsz a dologról valamit.”

Eleddig nem hallottam sem Reiter Oszkárrol, sem feleségéről. Főlnyúltam a hátam mögötti könyvespolcra, és levettem a *Szegedi útmutató* című, *Telefonkönyv 1927. évre* alcímű tömzsi kis zsebkönyvet. Benne van az orvosok közt is, a telefonsorsorban is: Dr. *Reiter Oszkár, Dugonics tér 11. T: 16–02*. Nézem a későbbi címtárakat: még az 1942. évi-ben is szerepel. Akkor már sejtettem a folytatást.

Másik polcra nyúltam. Kanyó Ferenc *Szeged és környéke második világháborús hősei és áldozatai* (2000) címmel megjelent levéltári adattárában, mint vártam, ott találtam a nevüket. Reiter Oszkár orvos Hódmezővásárhelyen született 1884-ben. Reiter Oszkárné Kosári [!] Aranka kozmetikus Temesvárt 1890-ben. Lakásuk nem változott: a Müller-palotában volt, mint utóbb kortársaktól megtudtam, mind az orvos, mind a kozmetikus rendelője. Mindkettejük címszava azonos szöveggel folytatódik: „A szegedi téglagyári gyűjtőtáborból 1944. június 25-én feleségével [férjével] együtt Auschwitzba deportálták, ahonnan nem tért vissza.” A szegedi levéltár munkatársa, Szommer Lászlóné talált olyan iratot, amely szerint június 14-én hagyták el lakásukat, és kényszerültek gettóbe. Megtalálta Reiter Oszkárné iparjogosítványát is. E szerint „kozmetikus és kozmetikai cikkek eladása” meghatározású iparának kezdete: 1931. Reiter Oszkár bőrgyógyász volt. Nyilván miután Aranka hozzáment, tanulta ki a rokon foglalkozást.

Nyomozni kezdtem. Sajnos, kevesen vannak már, akik egyáltalán ismerhették őket. Iskolatársaim közt, az ő rokonságukban, ismeretségi körükben találtam mégis néhányat. Horváth Jánosné Kolozs Marietta a Pick szalámi-gyárral szemben lehorgonyzott tiszai regattáról ismerte őket. Kosári Aranka szép nő volt – emlékezik. S valóban: az 1936 márciusában a Hungária Szállóban készült csoportképből kinagyított arcképe, a fölvetel gyöngé ellenére, bizonyítja, hogy 46 évesen is szép volt. Reiter doktor, bár nem volt már fiatal, sokat evezett.

Nem tudom, Weisz Ferenc meghalt-e, vagy a Kicsi elvált tőle, s azt sem, hogyan került Trianon után Szegedre. Kovalovszky Miklós kérdésére, vajon hogyan viselte el az Ady okozta csalódást, már sohasem tudjuk meg a választ, de abból, hogy csaknem negyedszázadon át föltűnés nélkül élt második férje oldalán, arra következtethetünk, hogy mind a szerelmi kudarcot, mind a fiatal korában annyi szenvedést okozó testi-lelki betegségeket kiheverte. Első házasságában született lánya, állítólag, még Hitler idején is, Berlinben élt; nyaranta látogatta anyját.

Ami engem leginkább meglepett, hogy legszűkebb környezetében is évtizedeken át el tudta titkolni Adyval való különleges kapcsolatát. Hiszen ha kiszivárog, Juhász Gyulához biztosan eljutott volna, s ő nem hagyta volna említetlenül. Ha nem költőként, versben, hát újságíróként, egy interjú erejéig. Így aligha is ismerhette a *Kis, kék dereglye* ihletőjét. Szekernyés barátom itt remélte Ady hozzá írt leveleit; lehet, hogy a Kicsi őrizte. Oszkár tudta? Ám a deportáláskor nyilván ebek harmincadjára kerültek.

Váratlanul ért Barta Lajosné Bedő Magda doktornő közlése. Ő úgy emlékszik, Reiteréket nem vihették Auschwitzba, mert a gettóban megmérgezték magukat. Kanyó Ferenc forrása a zsidó hitközség névsora volt; a sok akkori halál közt a tévedés sincs kizárva. Némiképp magyarázná is az akkor sajnos gyakori öngyilkosságot. Kossák József, amint Szekernyés Jánostól tudom, nem volt zsidó, csak a felesége. Elképzelhető tehát, hogy Kossák Aranka nem volt gettóba kényszerítve, de nem akart elválni férjétől, s ezért menekültek együtt a halálba.

Döbbenetes vég.